

هادی بیدکی

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فردوسی مشهد

کتاب شناسی انتقادی اوراد سیدعلی همدانی

۱۰۹-۹۹

چکیده: نسخ متعددی از اوارد فتحیه سید علی همدانی و شروح و گزیده‌های آن در ایران وجود دارد که محققان فقط یک نسخه اوارد فتحیه، دو نسخه رساله‌الاوراد و یک نسخه اسناد اوارد فتحیه اشاره کرده‌اند، در حالی که تا کنون، سه نسخه از اوارد فتحیه، پنج نسخه از رساله‌الاوراد، پنج نسخه از شرح جعفری، چهار نسخه از شرح دیگر اوارد فتحیه، چهار نسخه از گزیده اوارد فتحیه و هفت نسخه ناشناس دیگر از اوارد سید شناسایی شده که مجموعاً ۲۸ نسخه است. نویسنده پس از مطالعه منابع مرتبط با آثار سید و بررسی فهرست‌های نسخ خطی تا جایی که در توان او بود، نسخ شناسایی شده از مطالعه و محتوای آنها را سنجید و پس از طبقه‌بندی و معرفی تمامی نسخ به دست آمده، به نقد و تحلیل انتقادی فهرست‌ها و سخنان فهرست‌نویسان درباره آن نسخ پرداخت. برخی از فهرست‌نویسان دو نسخه رساله‌الاوراد، سه نسخه شرح اوارد فتحیه و یک نسخه گزیده اوارد فتحیه را اوارد فتحیه سید علی و دو نسخه ناشناس را شرح جعفری قلمداد کرده‌اند. معرفی ۲۸ نسخه نویافته از اوارد سید علی و شروح و گزیده‌های آن، گامی است برای دیگر محققان تا با همتی والا تصحیح و چاپ انتقادی اوارد سید علی و شروح و گزیده‌های آن را سرلوحه کار خود قرار دهند. دستاورد این مقاله سعی دارد تا ضرورت تدوین کتاب‌شناسی انتقادی و به‌روز تمام آثار سید علی را به محققان گوشزد کند تا به واسطه آن، مخاطبان آگاهی تازه و بیشتری درباره این عالم و عارف نامدار و آثار او به دست آورند.

واژه‌های کلیدی: کتاب‌شناسی انتقادی، اوارد، سید علی همدانی.

بیبلیوگرافیا نقدیه لکتاب اورد للسید علی الهمدانی

هادی بیدکی

توجد في إيران نسخٌ عديدة من كتاب الأوراد الفتحية للسيد علي الهمداني، إضافة إلى ما يوجد من شروحه ومنتخباته، إلا أن المحققين لم يذكروا سوى نسخة واحدة من الأوراد الفتحية ونسختين من رسالة الأوراد ونسخة أخرى من وثائق الأوراد الفتحية. هذا في الوقت الذي تم التعرف حتى الآن على وجود ثلاث نسخ من الأوراد الفتحية، وخمس نسخ من رسالة الأوراد، وخمس أخرى من الشرح الجعفري، وأربع نسخ من الشرح الأخرى للأوراد الفتحية، وأربع نسخ من منتخبات الأوراد الفتحية، مع سبع نسخ أخرى مجهولة من أوارد السيد، ليبلغ المجموع ثمان وعشرون نسخة.

وبعد أن يطالع كاتب هذا المقال المصادر ذات الصلة بأثار السيد ويبحث على قدر ما تسمح به طاقته - في فهرس النسخ الخطية، ينتقل المطالعة النسخ المذكورة وتقييم محتوياتها، ومن ثم تصنيف وتعريف كافة النسخ التي في متناول يده، لينتهي إلى تقديم دراسة نقدية وتحليلية للفهارس وما ذكره المفهرسون عن هذه النسخ فيها.

ومما ذكره بعض المفهرسين أنهم اعتبروا نسختان من رسالة الأوراد وثلاث نسخ من شروح الأوراد الفتحية ونسخة من منتخبات الأوراد الفتحية باعتبارها هي الأوراد الفتحية للسيد علي، كما عدوا نسختان مجهولتان باعتبارهما نسختان من الشرح الجعفري.

ويعتبر التعريف بالنسخ الثمان والعشرون المكتشفة حديثاً من أوارد السيد علي وشروحها ومنتخباتها خطوة تمهد السبيل أمام باقي المحققين وتحفرهم كي يشتمروا عن سواعدهم ويبادروا إلى تصحيح ونقد وطباعة أوارد السيد علي وشروحها ومنتخباتها باعتبارها في قمة جداول أعمالهم.

والمقال الحالي يهدف إلى أن يهمس في آذان المحققين بضرورة تدوين البيبليوغرافيا النقدية والمعاصرة لكافة مؤلفات السيد علي، كي يصل القراء إلى معلومات جديدة وإضافية عن هذا العالم والعارف البارز وما لديه من المؤلفات.

المفردات الأساسية: البيبليوغرافيا النقدية، الأوراد، السيد علي الهمداني.

The Critical Bibliography of Seyyed Ali Hamedāni's Urād

By: Hādi Beidaki

Abstract: Different manuscripts of Seyyed Ali Hamedāni's *Urād-e Fathiye* and its explanation and excerpts are available in Iran. The scholars have only mentioned one manuscript of *Urād-e Fathiye*, and two manuscripts of *Resālat al-Urād*, and one manuscript of *Asnād-e Urād* while 28 manuscripts of Seyyed Ali Hamedāni's *Urād* have been so far discovered: three manuscripts of *Urād-e Fathiye*, five manuscripts of *Resālat al-Urād*, five manuscripts of *Sharh-e Jaʿfari*, four manuscripts of other explanations of *Urād-e Fathiye*, four manuscripts of the excerpts of *Urād-e Fathiye*, and seven other unidentified manuscripts of Seyyed's *Urād*. Having studied the sources related to Seyyed's works and examined the manuscripts catalogs, the author has studied the discovered manuscripts as much as he could. After classifying and introducing all the published manuscripts, he analyzed and criticized the catalogs and the points which the cataloguers mentioned about those manuscripts. Some of the cataloguers have considered two manuscripts of *Resālat al-Urād*, three manuscripts of explanations of *Urād-e Fathiye*, and one manuscripts of the excerpts of *Urād-e Fathiye* as Seyyed Ali's *Urād-e Fathiye*; and regarded two unidentified manuscripts of his work as *Sharh-e Jaʿfari*. Introducing the 28 recently-found manuscripts of Seyyed Ali's *Urād* along with its explanations and excerpts has opened the way for other scholars to give priority to the critical correction and publication of Seyyed Ali's works. This article tries to remind the researchers of the necessity of the compilation of a critical and updated bibliography of all of Seyyed Ali's works; therefore, the addressees would have more new information about this well-known scholar.

Key words: Critical bibliography, *Urād*, Syeed Ali Hamedāni.

کتاب‌شناسی انتقادی اوراد سیدعلی همدانی

— هادی بیدکی

۱. اشاره

علی بن شهاب‌الدین همدانی، ملقب به امیرکبیر، علی ثانی، شاه همدان، مشهور به میرسیدعلی همدانی و متخلص به علی و علایی، یکی از مشایخ نامدار سلسله کبرویه است که در منابع متعدد به شرح احوال و آثار او پرداخته شده و در اینجا برای خودداری از تکرار مطالب دیگران، مختصراً به معرفی این شخصیت تاریخی می‌پردازیم.

سیدعلی در سال ۷۱۴ق در خانواده معتقد و متمکنی در همدان به دنیا آمد و از همان کودکی تحت تعلیم و تربیت دایی خود که از مریدان شیخ محمود مزدقانی بود قرار گرفت و همین امر باعث شد که سید در دوازده سالگی به خدمت و حضور شیخ مزدقانی درآید. مزدقانی و استاد او، علاءالدوله سمنانی از معتقدان سلسله کبرویه بودند و آشنایی سید با مزدقانی مقدمه مؤثری بود تا به مسلک کبرویان درآید. سید از میان مریدان علاءالدوله بیش از همه از حضور استاد خود، نجم‌الدین محمد اذکانی فیض برده و با مشایخ دیگری هم دیدار داشته است. سید پس از طی مراحل سلوک از سوی مشایخ کبرویه مأمور به ارشاد مردم و تبلیغ اسلام شد. بنابراین به سیرو سفر پرداخت و به مناطق زیادی از آسیای مرکزی و آسیای صغیر سفر کرد و حدود چهار سال در کشمیر سکونت داشت. سید در کشمیر مقام خلافت سلسله کبرویه را داشت و مبلغ و مروج اسلام بود. سرانجام سید زمان بازگشت از کشمیر و عزیمت به ترکستان در کافرستان کونار در سال ۷۸۶ق درگذشت و مریدان او جسدش را به ختلان بردند و در آنجا دفن کردند.

از سید پسری به نام محمد باقی ماند که او هم مانند پدر خود به ترویج اسلام در آسیای میانه پرداخت و سرانجام در سال ۸۰۰ق درگذشت. سید شاگردان زیادی هم تربیت نمود که مشهورترین آنان ابواسحاق ختلانی بود که حکم جانشینی او را داشت. او آثار فراوانی را به نثر فارسی و عربی تألیف کرده که شرح آنها در منابع موجود است. اشعاری نیز از او باقی مانده که نشانگر تبحر او در شعر و قریحه شاعری است. از آثار منشور فارسی سید باید به ذخیره الملوک، مرآة الثائین، مشارب الاذواق، اوراد فتحیه و سیرالطالبین اشاره کرد.^۱

از جمله آثاری که در انتساب آن به سیدعلی هیچ تردید و شکی وجود ندارد، اوراد و اذکار اوست. سید دو تحریر از اوراد و اذکار به دوزبان فارسی و عربی ترتیب داده که در فهرست‌های نسخ خطی و دیگر منابع به آنها اشاره شده است.

اوراد فتحیه مشتمل است بر مجموعه‌ای از اوراد و اذکاری به زبان فارسی که سید آن را برای مریدان و طالبان و ذاکران به زبان فارسی گرد آورده است. این رساله شامل اورادی است که باید پس از نمازهای روزانه و اذکاری است که باید پس از نمازهای مستحب خوانده شود. در این رساله به فضایل ذکر خفی و لا اله الا الله و آیه الکرسی هم اشاره شده و به ادعیه منسوب به ابوبکر صدیق و امام غزالی استشهد شده است. اوراد و ادعیه این رساله به زبان عربی نقل شده، ولی زبان خود رساله فارسی روان و ساده است.

۱. برای آگاهی بیشتر و مشروح درباره احوال و آثار سید نک به: ریاض، محمد، احوال و آثار و اشعار میرسیدعلی همدانی، ص ۲۲۲-۳؛ اذکابی، پرویز، مروج اسلام در ایران صغیر: احوال و آثار سیدعلی همدانی، ص ۱۵۱-۱۳.

در فراسوی مرزهای ایران است که وجود کتاب‌شناسی انتقادی آثار منظوم و منثور او امروز برای محققان امری ضروری است تا با شناخت و تحلیل آثار سیدعلی، هرچه بیشتر و دقیق‌تر از مبانی اندیشگانی او و مشایخ کبرویه آگاه شوند. اوراد فتحیه یکی از رسالات مشهور سیدعلی است که در طول تاریخ چند بار شرح شده و گزیده‌هایی از آن ترتیب یافته است. محققان از میان شرح و گزیده‌های این اوراد، تنها به شرح جعفری اشاره کرده‌اند، ولی تا کنون چندین نسخه خطی از شرح و گزیده‌های آن در ایران شناسایی شده که معرفی و بررسی آنها لازم و مفید است. قصد و تلاش نویسنده مقاله این است که تمام نسخ خطی اوراد فتحیه، رساله‌الاوراد، شرح جعفری و اسناد اوراد فتحیه را که در ایران وجود دارد معرفی و بررسی کند و علاوه بر آن، نسخ نویافته دیگری از شرح متعدد اوراد فتحیه و گزیده‌های آن را تحلیل انتقادی کند که تا کنون به آنها اشاره نشده است.

۳. روش تحقیق

نویسنده مقاله در مرحله نخست به منابع متقدمی مانند آثار محمد ریاض، پرویز اذکایی و محمود انواری مراجعه کرد تا کم‌وکیف اوراد سیدعلی و نسخ چاپی و خطی آن را آشکار شود. سپس اوراد سیدعلی و شرح و گزیده‌های آن را در فهرست‌ها و سایت‌های کتابخانه‌های ایران جست‌وجو کرد تا آگاهی جامعی از نسخ چاپی و خطی آنها به دست آورد. نویسنده پس از این مراحل تا جایی که برایش میسر و در توان او بود، نسخ شناسایی شده را مطالعه و محتوای آنها را سنجید و در مرحله نهایی پس از طبقه‌بندی و معرفی تمامی نسخ به دست آمده، به نقد و تحلیل انتقادی فهرست‌ها و سخنان فهرست نویسان درباره آن نسخ پرداخت.

۴. پیشینه تحقیق

نخستین بار محمد ریاض در اثر ارزشمند خود احوال و آثار و اشعار میرسیدعلی همدانی، به تمامی آثار محتوم و منسوب سیدعلی پرداخت و از نسخ خطی اوراد فارسی و عربی او و شرح و خلاصه آن چند نسخه را معرفی کرد که پنج نسخه از آن به شرح زیر در ایران وجود داشت: نسخه ۴۲۵۰ کتابخانه ملک تهران و نسخه عکسی ۱۶۶۶ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، هر دو از اوراد فتحیه؛ دو نسخه عکسی ۶۷۲ و ۱۶۶۶ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران از رساله‌الاوراد و نسخه عکسی ۱۶۶۶ همان کتابخانه از اسناد اوراد فتحیه. دو نسخه عکسی ۶۷۲ و ۱۶۶۶ دانشگاه تهران همان دو نسخه عکسی ۷۷۴ / ۲ و ۳۸۷ / ۲۰ همان دانشگاه هستند که در متن مقاله با شماره‌های اخیر مشخص شده‌اند. پس از ریاض،

سید در طول زندگانی خود سیر و سفرهای درازی داشته، طوری که در خلال همین سیاحت‌ها حضور ۱۴۰۰ مرشد یا ولی کامل طریقت را دریافته است. زمانی که سلطان محمد خدا بنده بزرگان خراسان و عراق را به مجلس خود فراخواند، سید از زبان هر کدام از آنها دعا و وردی گرد آورد و پس از تطبیق با احادیث پیامبر (ص) مجموعه خود را اوراد فتحیه نامید؛ زیرا این اوراد دائماً بر سر زبان راویان آن بود و قرائت آن را عامل گشایش و فتح امور خود می‌دانستند. زمانی که سید برای زیارت قدمگاه حضرت آدم (ع) به سرانندیب سفر کرد، دچار کشف و شهودی شد که بسیاری از مشایخ به دیدار او آمدند. شیخ نجم‌الدین کبری پیشوای سلسله کبرویه یکی از آن مشایخ بود که در دیدار با سید، مجموعه اوراد او را پسندیده و همین پذیرش نشانگر اهمیت اوراد سید است.

اوراد فتحیه سید از همان ابتدای گردآوری مورد توجه سالکان و صوفیه بسیاری قرار گرفته و آن را ترجمه و شرح کرده‌اند. شهرت و عامه‌پسندی این رساله تا حدی است که اکنون هم در مساجد کشمیر توجه خاصی به آن دارند و هم در حکم یکی از دروس طلاب نوربخشیه بلتستان و خانقاه‌های ذهبیه ایران است. پس از سیدعلی، جعفر بدخشی اوراد سید را در خلاصه المناقب ضمن احوال او ذکر کرد. سپس محمد بن جعفر جعفری شرحی بر آن اوراد فتحیه نوشت که از مشهورترین شرح این رساله است و اغلب محققان و فهرست‌نویسان آن را معرفی کرده‌اند.^۱ پس از جعفری، یکی از میردان سید رساله‌ای با عنوان اسناد اوراد فتحیه درباره اهمیت آداب صوفیان و اعمال و عبادت آنان ترتیب داد و خلاصه‌ای از تعلیمات و نوشته‌های سید را همراه با منتخبی از اوراد فتحیه به آن افزود.^۲

از سیدعلی رساله دیگری به نام رساله‌الاوراد در دست است که به زبان عربی تألیف شده و سید آن را درباره اهمیت اذکار و اوراد سالکان و صوفیان تألیف کرده و محتوای آن تقریباً همان مطالب اوراد فتحیه اوست، طوری که مطالب مشروح آن رساله در رساله حاضر، خلاصه و در سه باب به شرح زیر تنظیم کرده است: در فضیلت اوراد، در بیان احتیاج طالب به اوراد و در تقسیم اوقات برای گزاردن اوراد.^۳

۲. بیان مسئله

سیدعلی همدانی یکی از مشایخ و عالمان نامدار سلسله کبرویه

۲. ریاض، محمد، احوال و آثار و اشعار میرسیدعلی همدانی، ص ۱۱۳-۱۱۱.

۳. همان، ص ۱۶۴.

۴. همان، ص ۱۹۰.

نام هر سه نسخه مذکور یکسان و با عنوان اورادیه ثبت شده است. متن اوراد فتحیه چنین آغاز شده است:

الحمد لله و سلم علی عباده الذین اصطفی، اما بعد، قال الله تعالی و ذکر فان الذکر تنفع المومنین. بدان ای عزیز، ایقظنا الله و ایاک عن سنه الغفله بتوفیقه که حق جل و علا بندگان خود را از برای سفری بی نهایت و راهی خطرناک و بی نهایت آفریده است ....

دو نسخه عکسی ۷۷۴/۲ و ۳۸۷/۲۰ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران هم اوراد فتحیه دانسته شده که برای اطلاع بیشتر درباره آن رک به: بخش رساله‌الاوراد در همین مقاله.

سه نسخه ۲۳۰۸۹ کتابخانه آستان قدس رضوی، ۶/۲۲۰۰ کتابخانه ملی تهران و ۴۶۹۵-۲/۲۱۵-۲۳ کتابخانه گلبایگانی قم هم اوراد فتحیه دانسته شده که برای اطلاع بیشتر درباره آن ← بخش شرح نویافته اوراد فتحیه در همین مقاله.

نسخه ۱/۹۹۱۰ کتابخانه آستان قدس رضوی هم اوراد فتحیه دانسته شده که برای اطلاع بیشتر درباره آن رک به: بخش گزیده‌های نویافته اوراد فتحیه در همین مقاله.

۲-۵. رساله‌الاوراد

سیدعلی مطالب مشروح اوراد فتحیه را به عربی برگرداند و در رساله‌الاوراد در سه باب تنظیم کرد. محققان دو نسخه از این رساله را معرفی کرده‌اند، در حالی که تا کنون پنج نسخه از این رساله در ایران شناسایی شده است.

اول و دوم، دو نسخه عکسی ۷۷۴/۲ و ۳۸۷/۲۰ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران است که اولی از روی نسخه شماره ۲/۳۹ p. پاریس تهیه شده و دومی از روی نسخه ۲۰/۳۸۷۳ ایاصوفیه. نسخه اول با خط نسخ بدون تاریخ کتابت شده و متن رساله در برگ‌های ۲۲-۷ قرار دارد و نسخه دوم با خط نستعلیق بدون تاریخ کتابت شده و متن رساله در برگ‌های ۴۵۳-۴۳۷ قرار دارد. نسخه اول اورادیه امیریه و نسخه دوم الاوراد نام دارد.

منزوی نسخه 39 p. پاریس را همراه با نسخه شماره 2008. sup همان کتابخانه، اشتبهاً ذیل عنوان اوراد فتحیه ثبت کرده،^۷ در حالی که نسخه اول اوراد فتحیه و به فارسی نیست، بلکه زبان آن

پرویز اذکایی هم به نسخ خطی اوراد سیدعلی پرداخت و علاوه بر نسخی که ریاض آنها را معرفی کرده بود، نسخه دیگری از اوراد فتحیه موجود در کتابخانه شخصی آقای شاد قزوینی در رشت را معرفی کرد.^۵ بعدها انواری، همدانی و گل سرخی هم توضیحاتی درباره اوراد عربی و فارسی سید ذکر کردند، ولی مطالب آنها چیزی فراتر از سخنان ریاض نبود.^۶

۵. یافته‌های تحقیق

همان طور که در مقدمه ذکر شد، سیدعلی پس از سفرها و دیدارهای خود با مشایخ کبار، اورادی از زبان آنها گرد آورد و مجموعه خود را با عنوان اوراد فتحیه به زبان فارسی نگاشت. پس از آن رساله‌الاوراد را ترتیب داد و فشرده مطالب اوراد فتحیه را به زبان عربی در آن گنجانده. از چاپ‌های قدیمی اوراد فتحیه باید به چاپ سال ۱۲۵۷ق در لکهنو، چاپ سال ۱۸۷۶م و ۱۳۰۰ق در کانپور، چاپ سال ۱۲۷۹ق و ۱۳۴۴ق در لاهور و چاپ سال ۱۹۳۳م در امرتسر هندا اشاره کرد، ولی چاپ جدید این اثر در یزد توسط سید محمد باقر کمال‌الدینی و سید شهاب کمال‌الدینی در سال ۱۳۹۴ صورت گرفته است. شرح جعفری بر اوراد فتحیه هم یک بار در سال ۱۸۷۲م در لکهنو، سپس در حدود نیم قرن پیش در تهران چاپ شد و به تازگی در یزد همراه با اوراد فتحیه در سال ۱۳۹۴ که ذکر شد به چاپ رسید، ولی متن عربی اوراد سید یا همان رساله‌الاوراد تنها یک بار چاپ شد که آن هم چاپ کراچی در سال ۱۹۶۹م بود.

۱-۵. اوراد فتحیه

سیدعلی پس از دیدار با ۱۴۰۰ ولی، اوراد آنان را گرد آورد و آن را اوراد فتحیه نامید. محققان یک نسخه از این اوراد را معرفی کرده‌اند، در حالی که تا کنون سه نسخه از آن در ایران شناسایی شده است.

اول: نسخه ۱۳/۴۲۵۰ کتابخانه ملک تهران است که در سال ۹۰۷ با خط نستعلیق کتابت شده و متن آن در برگ‌های ۳۰۳-۲۸۷ قرار دارد. دوم: نسخه ۵/۷۷۲۴ کتابخانه مرعشی قم است که در سال ۱۲۸۶ با خط نسخ و نستعلیق کتابت شده و متن آن در برگ‌های ۱۶۲-۱۵۰ قرار دارد. سوم: نسخه ۶/۹۶۴ کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی قم است که با خط نسخ و نستعلیق بدون تاریخ کتابت شده و متن آن در برگ‌های ۳۵۸-۳۴۵ قرار دارد.

۵. اذکایی، پرویز، موج اسلام در ایران صغیر: احوال و آثار سیدعلی همدانی، ص ۱۱۸. ۶. انواری، سید محمود، میر سیدعلی همدانی و تحلیل آثار او، ص ۳۶۱-۳۶۰؛ همدانی، حسین‌شاه، شاه همدان، میر سیدعلی همدانی، ص ۴۰؛ گل سرخی، ایچ، شرح مرادات حافظ، ص ۷۸.

۷. منزوی، احمد، فهرست‌واره دست‌نوشته‌های ایران (دنا)، ج ۷، ص ۱۳۳.

عربی است و محتوای آن مطابق با رساله‌الاوراد، در سه باب فی فضیلة الاوراد، فی بیان احتیاج الطالب الیهما، فی ما یوضع اوقات فی وظایف الاوراد و الاذکار تنظیم شده است.^۸ نسخه دوم هم اوراد فتحیه و به فارسی نیست، هر چند آغاز نسخه نامعلوم است، ولی از آنجا که زبان آن عربی است و اوراد فتحیه نام دارد، احتمالاً همان رساله‌الاوراد است که خلاصه عربی اوراد فتحیه است.^۹ درایتی هم زبان هر دو نسخه عکسی دانشگاه تهران را فارسی و در کنار نسخ دیگر اوراد فتحیه معرفی کرده،^{۱۰} در حالی که زبان این دو نسخه عربی است و محتوا و آغاز آنها مطابق با رساله‌الاوراد است.

سوم و چهارم، دو نسخه عکسی ۱۶۲/۲۳ و ۱۶۳/۲۳ کتابخانه مرکز دایرةالمعارف تهران است که هر دو از روی نسخه شماره ۴۴۰۹ گنج بخش پاکستان تهیه شده‌اند. این دو نسخه یکسان، در سال ۸۵۱ با خط نستعلیق کتابت شده و متن رساله در صفحات ۵۸۴-۵۴۹ قرار دارد. فهرست نویس کتابخانه^{۱۱} و به تبع او درایتی این رساله را الاوراد و الاذکار نامگذاری کرده‌اند،^{۱۲} در حالی که این رساله همان رساله‌الاوراد سید است که هم زبان آن عربی و هم آغاز آن با رساله‌الاوراد یکسان است و هم موضوعات و محتوای آن مطابق با رساله‌الاوراد در سه باب تنظیم شده است.

پنجم، نسخه ۳۳/۹۶۴ کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی قم است که با خط نستعلیق بدون تاریخ کتابت شده و متن رساله در صفحات ۵۸۱-۵۸۰ قرار دارد. فهرست نویس کتابخانه^{۱۳} و به تبع او، درایتی این رساله را خطبه امیریه نامگذاری کرده‌اند،^{۱۴} در حالی که این رساله بخشی از همان رساله‌الاوراد سید است که بخش اعظمی از اوایل نسخه افتاده و آنچه به عنوان آغاز نسخه در فهرست‌ها ثبت شده، قسمتی از اواخر متن رساله‌الاوراد است و احتمالاً وجود عبارت «الحمد لله الذی جعل اللیل...» در آغاز نسخه ناقص مرکز احیاء باعث شده تا تصور شود که چون نسخه با حمد الهی آغاز شده، بنابراین متن از همان جا آغاز گردیده است؛ این در حالی است که این جملات آغاز نسخه ناقص: «الحمد لله الذی جعل اللیل و النهار خلفه لمن اراد ان یذکر او اراد ان یکون شکوراً و تستر موائد نعیم الاذکار علی...» در واقع آغاز بخشی از اواخر دو نسخه عکسی ۲/۷۷۴ و ۲۰/۳۸۷ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران از رساله‌الاوراد است که اتفاقاً محمد ریاض هم همین بخش از رساله را در معرفی سبک نوشتاری رساله‌الاوراد از روی دو نسخه عکسی مذکور در اثر خود به عنوان نمونه نقل کرده است.^{۱۵} قابل ذکر است که حجم نسخه ناقص مرکز احیاء که دو صفحه است هم دلیل استواری است بر ناقص بودن آن؛ زیرا متن کامل رساله‌الاوراد در اغلب نسخ آن، بین ۱۷-۱۵ برگ است و جالب است که انجام نسخه مرکز احیاء با انجام دو نسخه عکسی ۲۳/۱۶۲ و ۲۳/۱۶۳ مرکز دایرةالمعارف تهران یکسان است و هر دو نسخی دیگر از همان رساله‌الاوراد هستند.

متن رساله‌الاوراد چنین آغاز شده است:

بسمله رب انعمت فزد بفضلک. الحمد لله الذی جعل اللیل و النهار خلقه لمن اراد ان یذکر... اما بعد، فان الله تعالی خلق عباده بسفرهایل ذات من مهابه اخطاره قلوب الابرار و جارلی مهالک عقابه اولی الابصار...

8. Blochet 1870: 1/ 115-114.

۹. همان، ج ۴، ص ۱۸۴.

۱۰. درایتی، مصطفی، فهرست واره کتاب‌های فارسی، ج ۲، ص ۲۹۷؛ درایتی، مصطفی، فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)، ج ۵، ص ۳۵۵.

۱۱. منزوی، احمد، فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، ج ۲، ص ۳۸.

۱۲. درایتی، مصطفی، فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)، ج ۵، ص ۳۵۳.

۱۳. حسینی اشکوری، احمد، فهرست نسخه‌های خطی مرکز احیاء میراث اسلامی، ج ۳، ص ۲۰۳.

۱۴. درایتی، مصطفی، فهرست واره کتاب‌های فارسی، ج ۴، ص ۸۹۰؛ فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)، ج ۱۳، ص ۷۳۳.

۱۵. ریاض، محمد، احوال و آثار و اشعار میر سیدعلی همدانی، ص ۱۹۱.

۳-۵. شرح اوراد فتحیه جعفری

نویسنده مقاله در مرحله نخست به منابع متعددی مانند آثار محمد ریاض، پرویز ادکایی و محمود انواری مراجعه کرد تا کم‌وکیف اوراد سیدعلی و نسخ چاپی و خطی آن بر او آشکار شود. سپس اوراد سیدعلی و شروح و گزیده‌های آن را در فهرست‌ها و سایت‌های کتابخانه‌های ایران جست‌وجو کرد تا آگاهی جامعی از نسخ چاپی و خطی آنها به دست آورد. نویسنده پس از این مراحل تا جایی که برایش میسر و در توان او بود، نسخ شناسایی شده را مطالعه و محتوای آنها را سنجید

جعفری نخستین کسی بود که اوراد فتحیه سیدعلی را شرح کرد. او در شرح خود پس از دیباچه‌ای مفصل، تک تک اوراد سیدعلی را به ترتیب نقل کرد و سپس آنها را به فارسی ترجمه و شرح و تفسیر کرد. اغلب محققان هر چند به شرح جعفری اشاره کرده‌اند، ولی نسخه‌ای از آن را معرفی نکرده‌اند، در حالی که تا کنون پنج نسخه از این شرح در ایران شناسایی شده است.

اول: نسخه ۱/۱۵۵۴۱ کتابخانه مرعشی قم است که در سال ۱۱۹۶ با خط نستعلیق کتابت شده و متن آن در برگ‌های ۷۵-۱ قرار دارد. دوم: نسخه ۶۸ کتابخانه دارالحديث قم است که در سال ۱۲۶۱ با خط نستعلیق کتابت شده و متن آن ۵۶ برگ دارد. سوم و چهارم: دو نسخه ۱/۹۳۰۷ و ۱/۹۳۲۹ کتابخانه ملی تهران است که اولی در سال ۱۲۸۱ کتابت شده و متن رساله در صفحات ۲۳۴-۶ قرار دارد و دومی در سال ۱۲۶۸ با خط نستعلیق کتابت شده و متن رساله در صفحات ۲۸۷-۸ نسخه قرار دارد. پنجم: نسخه ۴۵۵۸۵ کتابخانه آستان قدس رضوی است که در قرن ۱۳ با خط نستعلیق کتابت شده است.

متن شرح جعفری چنین آغاز شده است:

الحمد للفتح الذی فتح علی المستفتحین ابواب الفتح وجعل الأوراد الفتحیه... اما بعد، گوید سالک بادیه پریشانی... احقر عباد جعفری غفر الله... که این اوراد فتحیه که منسوب است به حضرت قطب الاقطاب... مرشد صمدانی حضرت میرسیدعلی همدانی... اوراد است کثیر البرکات...

دو نسخه ۲/۹۰ کتابخانه نوربخش خانقاه نعمت‌اللهی تهران و ۲/۹۱۰۴ کتابخانه مرعشی قم هم شرح جعفری دانسته شده که برای اطلاع بیشتر درباره آن رک به: بخش نسخ نویافته‌ها شناس در همین مقاله.

۴-۵. اسناد اوراد فتحیه

پس از جعفری یکی از مریدان سید خلاصه تعلیمات و نوشته‌های او را همراه با منتخبی از اوراد فتحیه گرد آورد و آن را اسناد اوراد فتحیه نامید. محققان یک نسخه از این رساله را معرفی کرده‌اند و تا کنون به غیر از آن، نسخه دیگری در ایران شناسایی نشده است.

نسخه عکسی ۶/۷۷۴ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران همان اسناد اوراد فتحیه است که از روی نسخه شماره ۶/۳۹ p. پاریس تهیه شده و با خط نسخ بدون تاریخ در برگ‌های ۳۹-۳۴ کتابت شده است.

متن اسناد اوراد فتحیه چنین آغاز شده است:

الحمد لله والسلام علی عباده الذین اصطفی قال الله تعالی: فذکر فان الذکر تنفع المؤمنین...

۵-۵. شروح نویافته اوراد فتحیه

اوراد فتحیه سیدعلی به تدریج چنان مشهور شد که شروح متعددی بر آن نوشته شد. محققان به غیر از شرح جعفری هرگز سخنی از شروح دیگر اوراد فتحیه به میان نیاورده‌اند، در حالی که تا کنون چهار نسخه از شروح متعدد این اوراد در ایران شناسایی شده است.

اول: نسخه ۸/۱۷۳۸۴ کتابخانه مجلس تهران است که با خط نسخ بدون تاریخ کتابت شده و متن رساله در برگ‌های ۲۱۳-۱۸۵ قرار دارد. اوراد این رساله به زبان عربی و دیباچه و شرح اوراد به زبان فارسی است. شارح این رساله فردی است به نام احمد بن محمد که شرح خود را به خواهش یکی از دوستانش

کیفیت اوراد و اوقات سلسله کامل المحقق الصمدانی علی الثانی امیر سیدعلی همدانی ...

سوم: نسخه ۶ / ۲۲۰۰ کتابخانه ملی تهران است که در سال ۱۱۱۰ با خط نسخ کتابت شده و متن رساله در برگ‌های ۱۶۰-۱۷۱ قرار دارد. دیباچه این شرح به زبان فارسی و متن اوراد آن به زبان عربی است. شارح ناشناس دیگری این رساله را به نقل از شیخ محمد مؤمن مشهدی روایت کرده که این محمد مؤمن یکی از مشایخ سلسله سید محمد نوربخش بوده که اوراد سیدعلی را در جلسات خود برای مریدان خود نقل می‌کرده و ظاهراً شارح هم یکی از شاگردان او بوده است. این شارح ناشناس هم مانند دو شرح نویافته پیشین، در نقل اوراد سیدعلی ترتیب آنها را رعایت نکرده، بلکه هر کدام از اوراد را براساس دستورالعمل و زمان خواندن آنها ذکر و شرح کرده است.

فهرست نویسنده کتابخانه ملی این رساله را اوراد فتحیه نامیده و آن را به سیدعلی نسبت داده و درایتی آن را در کنار نسخ دیگر اوراد فتحیه معرفی کرده،^{۱۶} در حالی که این رساله اوراد فتحیه سیدعلی نیست، بلکه یکی از شروح متعدد آن است که نه محتوای آن با اوراد فتحیه تطابق دارد و نه آغاز آن.

متن شرح ناشناس مورد بحث چنین آغاز شده است:

اوراد فتحیه که حضرت میر سیدعلی همدانی جمع نموده و در سلسله حضرت سید محمد نوربخش می‌خوانند طریق موصل به تحقیق سلسله عالییه حضرت قطب المحققین ... حضرت شیخ محمد مؤمن مشهدی ... و اوراد آن است که ...

چهارم: نسخه ۲ / ۴۶۹۵ - ۲۳ / ۲۱۵ کتابخانه گلپایگانی قم است که در قرن ۱۳ با خط نسخ کتابت شده و متن آن ۱۱ برگ دارد. درایتی زبان این رساله را فارسی و آن را در کنار نسخ دیگر اوراد فتحیه معرفی کرده،^{۱۷} ولی به نظر می‌رسد که این رساله، اوراد فتحیه سیدعلی نیست، بلکه یکی از شروح متعدد آن است؛ زیرا هم آغاز این رساله با اوراد فتحیه سیدعلی متفاوت است و هم این شارح است که در آغاز رساله خود مطالبی را از یکی از مشایخ روایت کرده، نه سیدعلی. همچنین آغاز این شرح با شروحنی که

به نگارش درآورده و در متن آن به احادیثی درباره فضایل ادعیه و اذکار استشهد کرده است. شارح نخست هر یک از جملات اوراد فتحیه را به زبان عربی نقل کرده، سپس آن را به فارسی ترجمه کرده و با استناد به احادیث و اقوال بزرگان به شرح و تفسیر آن پرداخته است. این شارح به خلاف جعفری در نقل اوراد سیدعلی ترتیب آنها را رعایت نکرده، بلکه هر کدام از اوراد را براساس دستورالعمل و زمان خواندن آنها ذکر و شرح کرده است.

متن شرح احمد بن محمد چنین آغاز شده است:

الحمد لله الفتح العظيم الفياض الحكيم الرحمن الرحيم... وبعد نموده می‌آید که عزیزی ارجمند که سلطان دلش به ارواح شریعت نبوی سربلند بود... فقیر حقیر احمد بن محمد... را ترجمه اوراد فتحیه علویه میر فرمود، در مقابله آن خبر تسلیم ...

دوم: دو نسخه یکسان ۲۳۰۸۹ و ۲۲۹۷۵ کتابخانه آستان قدس رضوی است که اولی در قرن ۱۳ با خط نسخ و نستعلیق در ۶۲ برگ و دومی با خط نسخ بدون تاریخ در ۲۵ برگ کتابت شده که نسخه اول کامل است. دیباچه این دو نسخه به زبان فارسی و متن اوراد به زبان عربی است. شارحی ناشناس این رساله را از به نقل از نورالدین جعفری روایت کرده و به تعبیری شرحی است برگرفته از شرح جعفری. این شارح در دیباچه شرح خود به نقل از جعفری به ماجرای دیدارهای سیدعلی با ۱۴۰۰ مرشد و ملاقات او با نجم‌الدین کبری اشاره کرده و اوراد او را با تکیه بر شرح جعفری به فارسی ترجمه و شرح و تفسیر کرده است. در این شرح نیز مانند شرح احمد بن محمد، ترتیب اوراد سیدعلی رعایت نشده و شارح هر کدام از اوراد را براساس دستورالعمل و زمان خواندن آنها ذکر و شرح کرده است.

قابل ذکر است که نسخه ۲۳۰۸۹ در سایت کتابخانه آستان فتحیه نام‌گذاری و به سید نسبت داده شده، در حالی که این رساله اوراد فتحیه سیدعلی نیست، بلکه شرحی نویافته و ناشناس بر اوراد فتحیه اوست.

متن شرح ناشناس دو نسخه مورد بحث آستان قدس چنین آغاز شده است:

الحمد لله على نعمائه والصلوه والسلام على محمد وآله الطاهرين، اما بعد، منقول است از مولینا نورالحق والدين جعفر نور الله مرقده که

۱۶. درایتی، مصطفی، فهرست‌واره کتاب‌های فارسی، ج ۲، ص ۲۹۷؛ درایتی، مصطفی، فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنا)، ج ۵، ص ۳۵۵.
۱۷. همان‌جا، ج ۵، ص ۳۵۵.

ولی به دلیل عدم دسترسی به نسخه یا عکس آنها اطلاع دقیق و مبسوطی درباره محتوای آنها به دست نیامد. به هر حال براساس قرائن و شواهدی که از فهرست‌ها برآمده، می‌توان آنها را چنین معرفی و بررسی کرد:

اول: نسخه ۲/۹۰ کتابخانه نوربخش خانقاه نعمت‌اللهی تهران است که در سال ۱۲۶۷ با خط نستعلیق کتابت شده و متن رساله در صفحات ۲۶۳-۲۶۱ قرار دارد. زبان این نسخه فارسی و اوراد فتحیه نام‌گذاری شده و منزوی آن را ذیل عنوان فتح‌نامه= فتحیه معرفی کرده و افزوده که اثر نورالدین جعفر است که در سال ۷۷۸ در خانقاه گیلان از سیدعلی شنیده که سید هم آن را از ۱۴۰۰ ولی شنیده است.^{۲۰} پس از منزوی درایتی این نسخه را در کنار نسخ دیگر اوراد فتحیه معرفی کرده،^{۲۱} ولی به نظر می‌رسد که اگر این نسخه همان شرح جعفری است، بنابراین برگ‌های فراوانی از اواخر آن افتاده تا اینکه تنها سه صفحه از آن مانده، وگرنه حجم شرح جعفری در اغلب نسخ آن بین ۷۵-۵۶ برگ است. البته احتمال هم دارد که این نسخه یکی دیگر از شروح اوراد فتحیه باشد.

آغاز متن نسخه مورد بحث چنین است:

الحمد لله الذی اورد اوراد الصدق و الصفا فی القلوب الصدیقین و الاصفیا ...

دوم: نسخه ۲/۹۱۰۴ کتابخانه مرعشی قم است که در سال ۸۸۸ با خط نستعلیق کتابت شده و متن رساله در برگ‌های ۳۹-۳۲ قرار دارد. فهرست‌نویس کتابخانه زبان این نسخه را فارسی و آن را اورادیه نام‌گذاری کرده^{۲۲} و سپس منزوی و درایتی آن را در کنار نسخ دیگر اوراد فتحیه معرفی کرده‌اند.^{۲۳} در فهرست‌ها به آغاز متن و محتوای این نسخه اشاره نشده، ولی اگر زبان آن فارسی باشد و نسخه افتادگی نداشته باشد، جز اوراد فتحیه یا اسناد اوراد فتحیه نباید باشد؛ زیرا زبان این دورساله هم فارسی است و حجم آنها هم مطابق با حجم نسخه مرعشی است، ولی شروح اوراد فتحیه یا رساله‌الاوراد و گزیده‌های آن نباید باشد؛ زیرا حجم شروح بیشتر از حجم نسخه است و زبان رساله‌الاوراد و گزیده‌های آن هم عربی است، نه فارسی.

پیش از این معرفی شد متفاوت است، بنابراین این شرح غیر از آنهاست.

متن این شرح ناشناس چنین آغاز شده است:

الحمد لله رب العالمین و العاقبه للمتقین و الصلوات و السلام علی خیر خلقه محمد و آله الطاهرین. روایت است از قطب الاقطاب ...

۵-۶. گزیده‌های نویافته رساله‌الاوراد

غیر از اسناد اوراد فتحیه که منتخبی از اوراد فتحیه سیدعلی را در بردارد، گزیده‌های دیگری نیز وجود دارد که گزیننده آنها مقدمات و مطالبی را که سیدعلی بر اوراد فتحیه افزوده، در گزیده خود حذف کرده‌اند و تنها متن اوراد سید را از اوراد فتحیه یا رساله‌الاوراد او برگزیده و ثبت کرده‌اند. محققان تا کنون به چنین گزیده‌هایی اشاره نکرده‌اند، ولی نسخ نویافته حاکی از رواج آنها در میان مردم است و تا کنون از این گزیده‌ها چهار نسخه در ایران شناسایی شده است.

سه نسخه ۴۴۶۶۷ و ۴۷۵۸۵ و ۹۹۱۰/۱ کتابخانه آستان قدس رضوی از جمله گزیده‌های اوراد فتحیه است که اولی در سال ۱۲۹۳ با خط نسخ، دومی در قرن ۱۳ با همان خط و سومی در سال ۱۳۱۱ با خط نسخ و نستعلیق شده است.

نسخه ۲/۹۳۱۱ کتابخانه ملی تهران هم گزیده اوراد فتحیه است که با نستعلیق بدون تاریخ کتابت کتابت شده و متن آن با متن سه نسخه آستان قدس یکسان است.

زبان این چهار نسخه به عربی است، ولی منزوی^{۱۸} و درایتی^{۱۹} زبان نسخه ۱/۹۹۱۰ آستان قدس را فارسی و آن در کنار نسخ دیگر اوراد فتحیه ثبت کرده‌اند، در حالی که این نسخه به زبان عربی است و گزیده اوراد فتحیه است، نه خود آن.

متن هر چهار نسخه این گزیده چنین آغاز شده است:

استغفرالله العظیم استغفرالله العظیم استغفرالله العظیم الذی لا اله الا هو الحی القيوم و اتوب علیه ...

۷-۵. نسخ نویافته ناشناس

علاوه بر رسالاتی که تا کنون به معرفی آنها پرداخته شد، تعدادی نسخ دیگر در ایران وجود دارد که به سیدعلی نسبت داده شده،

۲۰. منزوی، احمد، فهرست‌واره دست‌نوشته‌های ایران (دنا)، ج ۷، ص ۶۸۸.

۲۱. درایتی، مصطفی، فهرست‌واره کتاب‌های فارسی، ج ۲، ص ۲۹۷؛ درایتی، مصطفی، فهرست‌گان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)، ج ۵، ص ۳۵۵.

۲۲. حسینی اشکوری، احمد، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی مرعشی نجفی، ج ۲۳، ص ۲۴۹.

۲۳. منزوی، احمد، فهرست‌واره دست‌نوشته‌های ایران (دنا)، ج ۷، ص ۱۳۲؛ درایتی، مصطفی، فهرست‌واره کتاب‌های فارسی، ج ۲، ص ۲۹۷؛ درایتی، مصطفی، فهرست‌گان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)، ج ۵، ص ۳۵۵.

۱۸. منزوی، احمد، فهرست‌واره دست‌نوشته‌های ایران (دنا)، ج ۷، ص ۱۳۳.

۱۹. درایتی، مصطفی، فهرست‌واره کتاب‌های فارسی، ج ۲، ص ۲۹۷؛ درایتی، مصطفی، فهرست‌گان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)، ج ۵، ص ۳۵۵.

اشاره شده و نسخه دوم شرح اوراد فتحیه جعفری نام گذاری شده، ولی به نظر می‌رسد که نسخه اول رساله‌الاوراد یا گزیده اوراد فتحیه باشد؛ زیرا زبان این دورساله هم عربی است و احتمال دارد که نسخه دوم، شرح اوراد فتحیه جعفری نباشد، بلکه یکی از شروح دیگر اوراد فتحیه باشد.

۶. نتیجه

از اوراد فتحیه سیدعلی همدانی و شروح و گزیده‌های آن نسخ متعددی در ایران وجود دارد که محققان تنها به پنج نسخه از اوراد فتحیه، رساله‌الاوراد، اسناد اوراد فتحیه و شرح جعفری اشاره کرده‌اند، در حالی که تا کنون در ایران ۲۸ نسخه از اوراد سیدعلی و شرح و گزیده آن شناسایی شده، طوری که معرفی سه نسخه از اوراد فتحیه، پنج نسخه از رساله‌الاوراد، پنج نسخه از شرح جعفری، چهار نسخه از شروح دیگر اوراد فتحیه، چهار نسخه از گزیده‌های اوراد فتحیه و هفت نسخه ناشناس دیگر از دستاوردهای این مقاله است. در این میان برخی از فهرست‌نویسان دو نسخه از رساله‌الاوراد، سه نسخه از شروح اوراد فتحیه و یک نسخه از گزیده اوراد فتحیه را اوراد فتحیه سیدعلی آورده‌اند و دو نسخه ناشناس را هم به عنوان شرح جعفری معرفی کرده‌اند.

۷. راهبردهای پیشنهادی

تا کنون نسخ متعددی از آثار سیدعلی همدانی در ایران شناسایی شده که در حال حاضر فهرست و کتاب‌شناسی جدید و به‌روزی درباره آنها در دست نیست و تمام آگاهی ما منحصر به تحقیقات سی‌چهل سال گذشته است. معرفی ۲۸ نسخه از اوراد سیدعلی و شروح و گزیده‌های آن در این مقاله گامی است برای دیگر محققان تا با همتی والا تصحیح و چاپ انتقادی اوراد سیدعلی و شروح و گزیده‌های آن را سرلوحه کار خود قرار دهند. دستاورد این مقاله سعی دارد تا ضرورت تدوین کتاب‌شناسی انتقادی و به‌روز تمام آثار سیدعلی را به محققان گوشزد کند تا به واسطه آن، مخاطبان آگاهی تازه و بیشتری درباره این عالم و عارف نامدار و آثار او به دست آورند.

سوم: نسخه ۱ کتابخانه شخصی شاد قزوینی در رشت است با خط نسخ و نستعلیق در قرن ۱۱ کتابت شده است. فهرست‌نویس کتاب‌خانه زبان این نسخه را فارسی و آن را اوراد فتحیه نام گذاری کرده،^{۲۴} سپس منزوی و درایتی آن را در کنار نسخ دیگر اوراد فتحیه معرفی کرده‌اند.^{۲۵} در فهرست‌ها آغاز متن و محتوای این نسخه ثبت نشده و تنها توضیح آن مربوط به اشاره به عبدالخالق غجدوانی در دیباچه نسخه است، ولی اگر زبان این نسخه فارسی باشد، احتمال دارد که اوراد فتحیه یا یکی از شروح آن یا اسناد اوراد فتحیه باشد.

چهارم: نسخه ۳۱۶۳-۱۷۳/۱۶ کتابخانه گلپایگانی قم است که در قرن ۱۳ با خط نستعلیق کتابت شده و ۱۳ برگ دارد. فهرست‌نویس کتابخانه^{۲۶} زبان این نسخه را عربی و آن را اوراد الفتحیه نام‌گذاری کرده، سپس درایتی آن را ذیل عنوان اوراد الفتحیه= فتوحات قادریه به معرفی کرده است.^{۲۷} از آغاز متن و محتوای این نسخه اطلاعی در دست نیست، ولی اگر زبان آن عربی باشد، جز رساله‌الاوراد یا گزیده اوراد فتحیه نباید باشد؛ زیرا زبان این دورساله هم عربی است و حجم آنها هم مطابق با حجم نسخه گلپایگانی است، ولی شرح اوراد فتحیه یا اوراد فتحیه یا اسناد اوراد فتحیه نباید باشد؛ زیرا زبان این سه رساله فارسی است، نه عربی.

پنجم: نسخه ۴۱۱۲۶ آستان قدس رضوی است که در قرن ۱۱ با خط نسخ کتابت شده است. در سایت آستان زبان این نسخه عربی و نام آن اوراد الفتحیه ثبت شده و به نظر می‌رسد که گزیده اوراد فتحیه باشد؛ زیرا انجام آن با انجام گزیده‌های اوراد فتحیه یکسان است و با توجه به آغاز نسخه، گزیننده آن را از یکی از مشایخ روایت کرده است.

متن نسخه مورد بحث چنین آغاز شده است: قبل ان سبب تألیف شیخ امام ابی عبدالله...

ششم و هفتم: دو نسخه ۲۰۷۴۹/۱ و ۲۰۹۵۲ کتابخانه مجلس تهران است که در سایت کتابخانه تنها به زبان عربی نسخه اول

۲۴. دانش‌پژوه، محمدتقی، نسخه‌های خطی: نشریه کتاب‌خانه مرکزی دانشگاه تهران، ج ۵، ص ۳۹۶.

۲۵. منزوی، احمد، فهرست‌واره دست‌نوشت‌های ایران (دنا)، ج ۲، ص ۱۰۵۶؛ درایتی، مصطفی، فهرست‌واره کتاب‌های فارسی، ج ۲، ص ۲۹۷؛ درایتی، مصطفی، فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)، ج ۵، ص ۳۵۵.

۲۶. صداری خویی و حافظیان بابل، علی و ابوالفضل، فهرست نسخه‌های خطی کتاب‌خانه عمومی گلپایگانی، ج ۱، ص ۵۵۲.

۲۷. درایتی، مصطفی، فهرست‌واره کتاب‌های فارسی، ج ۲، ص ۲۹۶.

کتابنامه

- _____؛ اوراد فتحیه؛ مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی، نمره مسلسل ۴۵۵۸۵، [نسخه خطی]، کتابت ۱۲۶۸ ق، (ف ۷۸۶ ق).
- _____؛ اوراد فتحیه؛ مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی، نمره مسلسل ۴۴۶۶۷، [نسخه خطی]، کتابت ۱۲۹۳ ق، (ف ۷۸۶ ق).
- _____؛ اوراد فتحیه، مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی، نمره مسلسل ۴۷۵۸۵، [نسخه خطی]، کتابت قرن ۱۳ ق، (ف ۷۸۶ ق).
- _____؛ اوراد الفتیه، مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی، نمره مسلسل ۴۱۱۲۶، [نسخه خطی]، کتابت قرن ۱۱ ق، (ف ۷۸۶ ق).
۱۸۷۰. Catalogue des manuscrits persans. Paris: -Blochet, E. imprimerie nationale. Vol. ۱ & ۴.
- بانک اطلاعات نسخ خطی. وبسایت تخصصی. (آخرین بازنگری: ۳۰ شهریور، ۱۳۹۴). <<http://www.aghabozorg.ir/>>
- کتابخانه آستان قدس رضوی، وبسایت تخصصی، (آخرین بازنگری: ۳۰ شهریور، ۱۳۹۴). <<http://www.aqlibrary.ir/>>
- کتابخانه مجلس شورای اسلامی، وبسایت تخصصی، (آخرین بازنگری: ۳۰ شهریور، ۱۳۹۴). <<http://www.ical.ir/>>
- کتابخانه ملی ایران، وبسایت تخصصی، (آخرین بازنگری: ۳۰ شهریور، ۱۳۹۴). <<http://www.nlai.ir/>>
- اذکایی، پرویز؛ مروج اسلام در ایران صغیر؛ احوال و آثار سیدعلی همدانی؛ همدان: دانشگاه بوعلی، ۱۳۷۰.
- انواری، سید محمود؛ میرسیدعلی همدانی و تحلیل آثار او؛ مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تبریز، ش ۱۲۳، پاییز، ص ۳۶۳-۲۹۷، ۱۳۵۶.
- حسینی اشکوری، احمد؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی مرعشی نجفی؛ جلد ۲۳. قم: کتابخانه عمومی مرعشی نجفی، ۱۳۷۳.
- _____؛ فهرست نسخه‌های خطی مرکز احیای میراث اسلامی؛ جلد ۳. قم: مجمع ذخایر اسلامی، ۱۳۸۰.
- دانش پژوه، محمدتقی؛ نسخه‌های خطی؛ نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران؛ جلد ۵. تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۴۶.
- درایتی، مصطفی؛ فهرست‌واره کتاب‌های فارسی؛ جلد ۷، تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۶.
- _____؛ فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنا)؛ جلد ۵ و ۱۳، تهران: کتابخانه ملی ایران، ۱۳۹۱.
- ریاض، محمد؛ احوال و آثار و اشعار میرسیدعلی همدانی؛ اسلام‌آباد: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، ۱۳۶۴.
- صدراپی خویی و حافظیان بابلی، علی و ابوالفضل؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی گلپایگانی؛ جلد ۱. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۸.
- گل سرخی، ایرج؛ شرح مرادات حافظ؛ تهران: وزارت امور خارجه، ۱۳۷۳.
- منزوی، احمد؛ فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی؛ جلد ۲، تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۴.
- _____؛ فهرست‌واره دست‌نوشته‌های ایران (دنا)؛ جلد ۲ و ۴، تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۹.
- همدانی، حسین شاه؛ شاه همدان: میرسیدعلی همدانی؛ اسلام‌آباد: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، ۱۳۷۴.
- همدانی، سیدعلی؛ فتحیه؛ مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی، نمره مسلسل ۲۳۰۸۹، [نسخه خطی]، کتابت قرن ۱۳ ق، (ف ۷۸۶ ق).
- _____؛ اوراد فتحیه؛ تهران: کتابخانه ملی، نمره مسلسل ۲۲۰۰ / ۶، [نسخه خطی]، کتابت ۱۱۱۰ ق، (ف ۷۸۶ ق).
- _____؛ شرح اوراد فتحیه؛ مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی، نمره مسلسل ۲۲۹۷۵، [نسخه خطی]، بدون تاریخ کتابت، (ف ۷۸۶ ق).
- _____؛ اوراد فتحیه؛ تهران: کتابخانه ملی، نمره مسلسل ۹۳۱۱ / ۲، [نسخه خطی]، بدون تاریخ کتابت، (ف ۷۸۶ ق).
- _____؛ اوراد فتحیه؛ تهران: کتابخانه مجلس، نمره مسلسل ۲۰۷۴۹، [نسخه خطی]، بدون تاریخ کتابت، (ف ۷۸۶ ق).
- _____؛ شرح اوراد فتحیه؛ تهران: کتابخانه مجلس، نمره مسلسل ۲۰۹۵، [نسخه خطی]، بدون تاریخ کتابت، (ف ۷۸۶ ق).
- _____؛ ترجمه اوراد فتحیه؛ تهران: کتابخانه مجلس، نمره مسلسل ۱۷۳۸۴ / ۸، [نسخه خطی]، بدون تاریخ کتابت، (ف ۷۸۶ ق).
- _____؛ شرح اوراد فتحیه؛ تهران: کتابخانه ملی، نمره مسلسل ۹۳۲۹، [نسخه خطی]، کتابت ۱۲۶۸ ق، (ف ۷۸۶ ق).
- _____؛ شرح اوراد فتحیه؛ تهران: کتابخانه ملی، نمره مسلسل ۹۳۰۷، [نسخه خطی]، کتابت ۱۲۸۱ ق، (ف ۷۸۶ ق).
- _____؛ اوراد فتحیه. مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی، نمره مسلسل ۹۹۱۰ / ۱، [نسخه خطی]، کتابت ۱۳۱۱ ق، (ف ۷۸۶ ق).